

Bernáth Viktória

Magyarok Bulgáriában

I.

A Balkán Kolumbusza

A múlt század második felében, amikor a Balkánon még a török volt az úr, útnak indult egy -az utazás izgalmától, az ismeretlen világ felfedezésének vágyától fűtött fiatalember, hogy a művelt Európa elé tárja, és bemutassa, kik élnek, hogyan élnek a stratégiailag még ma is fontos félszigeten, a Balkánon.

A nagy kalandra vállalkozó ifjú, Kanitz Félix Fülöp 1829. augusztus 2-án született Pesten jómódú kereskedő családban. Az izraelita rendes főtanodában befejezte a nyolc osztályt, majd beiratkozott Grün Vince litográfiai intézetébe, ahol kitanulta a réz- és acélmetszés mesterségét. A tehetséges fiatalember 19 éves korában már a Leipziger Illustrierte Zeitung munkatársa lett, s e lap munkatársaként indult el első balkáni útjára 1859-ben. Bejárta Boszniát, Hercegovinát és Montenegrót: az utazásai során készített rajzai, amelyek a török ellen lázadó népek életét ábrázolták, sorra jelentek meg a lipcsei lapban.

A Balkán nyugati részének bejárása után Kanitz érdeklődése a Balkán keleti részére irányult. Igazi, másfél évtizedig tartó felfedező útja kisebb megszakításokkal 1860-tól 1875-ig tartott, melynek most már egyetlen célpontja Bulgária volt. Legtöbbet Észak-Bulgáriában és a Balkán hegység tájain időzött (ez utóbbi helyen harmincszor (!) fordult meg), s háromkötetes monográfiájában – a Donau-Bulgarien und Balkán, Leipzig, 1875-1879 – adott átfogó képet tapasztalatairól. Kanitz "trilógiája" nagy érdeklődést váltott ki a nemzetközi tudományos életben. Ez a tény a szerzőt művének bővítésére, átdolgozására inspirálta, s ez az immár újabb adatokkal kiegészített munka már 1880-1882-ben ismét kiadásra került. Ne feledjük, ez az első minden tekintetben szerteágazó munka abban az időben az oszmán iga alatt szenvedő Bulgáriáról. A mű fogadtatásának sikerét az is jelzi, hogy az első lipcsei kiadást gyorsan követte 1876-ban Szentpétervárott az orosz nyelvű és 1881-ben Párizsban a francia nyelvű kiadás is. Ez az alkotás nem egyszerűen csak útleírás. A mű minden egyes megállapítása tükrözi alkotójának magas szintű felkészültségét: a földrajz- és történettudomány területén éppoly szakszerűek megfogalmazásai, mint a néprajz vagy a régészet témakörében. Kanitznál a földrajzi táj a benne élő ember a tudós és művész szemével kerül bemutatásra.

Ez az együttes szemlélet teszi hallatlanul értékessé Kanitz művét: amit leír, illusztrációival teszi még hitelesebbé, még meggyőzőbbé. A szöveg és kép egysége felbecsülhetetlen értékű, hiszen ezek az illusztrációk őrizték meg híven a még ember nem rombolta táj múlt századi szépségét, a bolgár nép kultúrtörténeti emlékeit (népviselet, egyes tanyák, épületek udvara, a harcosok öltözeke stb.). Egy-egy oszlop, kőbe vésett antik felirat, amit Kanitz keze megörökített, biztos támpontot jelent az egyes tudományágak mai művelői számára is.

Pedig a tudós utazó vállalkozása egyáltalán nem mondható sem könnyűnek, sem veszélytelennek. Amikor először útnak indult saját gazdagságára – elsősorban szellemi tőkéjére –, küldetésébe vetett hitére és a lipcei laptól kapott honoráriumára támaszkodhatott t. Igaz, másodszori bulgáriai útjára (1864) – az addig produkált tevékenysége elismeréseképpen – már Ferenc József 1000 koronás támogatásával indult. Munkájához – kortársával, Orbán Balázssal ellentétben – feltehetően az állandóan leselkedő veszélyek miatt nem használt fényképezőgépet. Kevésbé volt feltűnő egy rajzolgató fiatalember, mint egy "csodamasinát" kattogtató ifjú.

Sikeres vállalkozását jó kapcsolatainak is köszönhette. Nemcsak az egyszerű emberekkel – bolgárokkal, törökökkel tudott közeli kontaktust teremteni. Kitűnő viszonyt tartott fenn a Monarchia külügyminiszterével, Andrássy Gyula gróffal, aki több esetben sietett Kanitz segítségére, ha bolgár elítéltek megmentéséről volt szó: közbenjárására menekült meg a biztos haláltól az 1876-os áprilisi felkelésben részt vevő plovdivi Hriszto G. Danov, a későbbi könyvkiadó. Kanitz közvetítésének köszönhető az is, hogy Andrássy soron kívül fogadta a Bécsbe érkező bolgár delegátusokat. Bizonyára a bolgárok iránt érzett szeretete következményének az eredménye, hogy a Keleti Múzeum igazgatótanácsának tagjaként közreműködött bolgár fiatalok taníttatásában-képzésében. Részben a Monarchia, részben saját költségén több bolgár fiatal végzett a bécsi alsó-ausztriai tanítóképző intézetben, ahol lehetőségük volt a modern európai ismeretek elsajátítására. A legtehetségesebbek – négy évi intézeti képzés után – még egy évig maradhattak Bécsben a Pedagogicum és az egyetem pedagógiai kurzusain.¹ A bécsi felkészítés befejeztével hazatértük után ezek a bolgárok lettek szellemi élcsőtői a hazai tudományos és kulturális életnek. Közülük is kiemelkedik Ivan Sismanov és Ivan Georgov.

Kanitz összefoglaló háromkötetes művén túl számos cikket, tanulmányt közölt a bulgáriai eseményekről. Az Allgemeine Zeitung-ban megjelent írásában mélységesen elítélte az 1876-os áprilisi felkelés részt vevőivel szemben foganatosított kegyetlenkedéseket. Ekkor a törökök azért, hogy példát statuáljanak, több mint 30000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le

vadállati kegyetlenséggel, több várost és falut felégették és földig romboltak. Az 1877-78-as orosz-török háborúról a Nationalzeitung és az Österreichische Zeitung közölte cikkeit.

Kanitz elévülhetetlen érdemeket szerzett a kartográfia területén is. Miután bejárta Bulgáriát, 1870-74 között elkészítette térképét, amely a Bulgáriát felszabadító orosz csapatok számára nyújtott fontos tájékozódást az útvonalak kiválasztásánál (hágók, szorosok, a közlekedés szempontjából életveszélyes helyek feltüntetésével). Később ezt a térképet – Artimov orosz ezredes korrekciója alapján – Bécsben kiadták, s ez a térkép volt a legrészletesebb, legteljesebb térkép az országról Bulgária felszabadulása idején.

Kanitznak megadatott, hogy tudományos kutatómunkáját, közéleti tevékenységét még életében elismerjék. 1879. március 24-én az első bolgár nemzetgyűlés Kanitzot a bolgár népet segítő, a bolgárok érdekében sok jót tevő személyiségek közé sorolta, s ebből az alkalomból táviratban fejezte ki köszönetét a híres tudósnak. 1881-ben a mai Bolgár Tudományos Akadémia elődje tiszteletbeli tagjává választotta. A bolgárok kitüntető figyelme mellett a nemzetközi tudományos életben való elismertsége sem maradt el. Számos tudományos társaság tiszteletbeli és rendes tagjává választotta (Berlin, Bécs, Drezda, Párizs, Szentpétervár). E sok elismerés mellett mégis az a pillanat volt számára a legboldogabb, amikor Bulgária végre felszabadult a török rabság alól. Battenberg Sándor, a szabad Bulgária első fejedelme (1879-től 86-ig) nem felejtkezett meg Kanitz másfél évtizedes bulgáriai tevékenységéről: meghívta őt az 1879. szeptember 11-én tartott szófiai ünnepségre, amelyről Bulgária ügycinck szónoklója, a bolgár föld szerelmese így emlékezett meg: "Amikor pedig az I. Druzsina fiatal katonái az ünneplő közönség előtt feszes léptekkel elvonultak, éreztem, hogy könny ül a szememben: megértem, amiért szerény erőmtől telően, hosszú éveken át annyi igyekezettel voltam, valóra vált, Bulgária felszabadult."²

Kanitz Félix Fülöp 75 éves korában 1904. január 5-én hunyt el Bécsben. Halálával azonban nem ért véget a tudós és Bulgária kapcsolata. Családjá nem lévén, Kanitz hagyatéka utóéletének folytatásában az akkor Bernben élő Jacques Kanitz, a tudós unokaöccse játszotta a főszerepet.³ Első jeles tetteire 1929-ben került sor, amikor Kanitz 100. születésnapja alkalmából ünnepi megemlékezést rendeztek Szófiába, Jacques Kanitz 20000 levát ajándékozott az esemény megtartására. Ezzel a gesztussal vette kezdetét a hagyaték átadásának konkrét folyamata. Jacques Kanitz az első világháború után kinyilvánította akaratát, mely szerint elhunyt nagybátyja dokumentumait kész átadni a bolgároknak. Hosszú levelezés után 1930. november 12-én Ivan Peev, a bolgár akadémia (BTA) titkára jelentette Todor Nedkov Bécsben akkreditált meghatalmazott miniszternek, hogy a Jacques Kanitz által feladott négy ládát, amely Kanitz Félix könyvtárát, fényképeket, antik tárgyakat és kőzeteket

tartalmaz, megkapták és Jacques Kanitzhoz köszönőlevelet juttattak el a küldeményért. A felbecsülhetetlen értékű hagyaték átadásáért Jacques Kanitzot a külügyminiszter a "Haza szolgálatáért" érdemrend II. fokozatával tüntette ki. A hagyaték második részének átadása – Kanitz akvarelljei – az 1933-ban újjáéledő levelezéssel vette kezdetét. 1936. március 7-én a Bécsben székelő cári bolgár legáció már arról tájékoztatta az akadémiát, hogy Kanitz akvarelljei az Intercontinentál úticsomagjaként "elindultak", és a szükséges költségek kifizetése után a BTA egy – a XIX. századi bolgár történelemmel kapcsolatos – nagyon ritka és értékes akvarell-gyűjtemény tulajdonosává válik.

A hagyaték bulgáriai életéről a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az akadémiának ajándékozott dokumentumokról nem készült leltár, így ma azt bizonyossággal megállapítani, mi tünt el a dokumentumokból, nem lehet.
2. Az antik tárgyakat és kőzeteket a BTA átadta az Etnográfiai és Archeológiai Múzeumnak, azokat ma is ott őrzik.
3. Kanitz könyvtára a BTA könyvtárában található.
4. Az 1936-ban kapott akvarellek ugyancsak a BTA tulajdonában vannak teljes épségben, 1944-ben szerencsésen elkerülték a fővárosi bombatámadásokat.
5. A hagyaték részét képező levéldokumentumok legnagyobb része megsemmisült. Számukra csak közvetett úton következtethetünk. E páratlan értékű levelezés sorsáról külön meg kell emlékeznünk.

Univerzális tudósunk, Fehér Géza 1922-től folytatott kutatásokat Bulgáriában, eközben Kanitz munkásságáról készült könyvet írni. A könyv 1936-ban meg is jelent Szófiában.⁴ Fehér e könyvében számos, Jacques Kanitz által ajándékozott levélről tett említést, könyvében azonban mindössze 7 levelet idéz. Fehér Géza a háború előtt eltávozott Bulgáriából, a nála lévő Kanitz-leveleket és saját iratait átadta a szófiai Bolgár-Magyar Társaságnak megőrzésre. A társaság könyvtárát nyilván politikai okokból 1944-ben zúzdába adták, minden valószínűség szerint ekkor megsemmisültek Fehér Géza iratai és a Kanitz-dokumentumok is. Mindössze néhány mű "kimentéséről" van tudomásunk, pl. a *Das Fürstenthum Bulgarien in Vergangenheit und Gegenwart* című munkáról.

A felszabadulás előtti időből (1877-78) származó, bolgárokhoz intézett Kanitz-levelekről Romanovszki művéből van tudomásunk.⁵ Ezek között a levelek között is a legérdekesebbek az Ivan Georgovhoz, valamint Nedelka Cankovához és néhány olyan bolgárhoz írt Kanitz-levél, akik az ő pártfogása folytán ösztöndíjasként a bécsi Keleti Múzeumban szereztek képesítést.

A fentiekén kívül öt Kanitz-levélről és két képeslapról tudunk, amelyek a BTA archívumában találhatóak.⁶ Leveleik 1874-1884 közötti időben íródtak és címzettjük Konstantin Jiracek, Bulgária akkori kultuszminisztere. E meglehangú baráti levelezés alaptémája a bulgáriai átalakulás, azon belül is a Bécsben tanuló bolgárok sorsa, jövőbeni feladatai állnak.

1995. március 22-23-24-én Szófiában nemzetközi konferencián emlékeztek meg a tudósról, közéleti személyiségről. A konferencia idején látott napvilágot fő műve első kötetének első bolgár nyelvű kiadása, amelyet a további két kötet követ majd.

Az idő lassan érleli az eredményeket. Egyszer talán még azt is megélhetjük, hogy a bolgárok – hálájuk jeléül – emlékművet állítanak a Balkán Kolumbuszának.

Irodalom

- 1, Kanitz Félix levele Konstantin Jiracekhez. Bécs, 1880. július 17. A levelet Бошко Сувайджий (Београд): Переписка на Ф. Каниц с К. Иречек (Из архива на К. Иречек) című munkájából idéztem. Kézirat, Szófia, 1995.
- 2, Idézi Bécsi Gyula: Bulgária, Panoráma 1972.
- 3, A Kanitz-hagyatékra vonatkozó adatokat Цветана Величкова: Документално наследство на Ф. Каниц, съхранено в научния архив на БАН című kéziratból idéztem. Szófia, 1939.
- 4, Фехер, Геза: Феликс Каниц. Живот, пътувания и научно дело. С., БАН, 1936.
- 5, Романски, Ст.: България в образите на Феликс Каниц. С., 1939.
- 6, Бошко Сувайджич kéziratából (Ld. 1.)

II.

Egy elfelejtett magyar tanár

Élt egy lelkes magyar a 19. század második felében, akinek nevét és munkásságát a magyarok alig ismerik, még lexikoníróink sem tartották fontosnak még lexikoníróink sem tartották fontosnak neve feltüntetését. Ez a magyar – Rongé Kálmán – pedig többszörösen beírta nevét a bolgár neveléstörténet aranykönyvébe.

Írásunkat azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy Rongé Kálmán életéről keveset tudunk. Ami róla írásos dokumentum formájában fennmaradt, egy sajátkezűleg irt kérvény – 1887. március 13-i keltezéssel –,¹ egy kis könyv,² amelyben pedagógiai nézeteit, törekvéseit, elképzeléseit vetette papírra. Fennmaradt még róla néhány feljegyzés, visszaemlékezés, amely egyaránt tükrözi a vele kapcsolatos szimpátiát és az ellenséges, néha kegyetlen rosszindulatot, elutasítást is. Ezeknek a dokumentumoknak az ismeretében rajzolhatjuk meg Rongé Kálmánnak, az elfelejtett magyar tanárnak a portréját.

Rongé Kálmán 1844-ben vagy 1845-ben született³ Nagybecskerekén. A fent idézett kérvény adatai alapján 1861-ben fejezte be a gimnáziumot. A szabadságeszméért rajongó Rongé ezt követően megfordult Lengyelországban, majd Ausztriában, az utóbbi helyen valószínű nem nézték jó szemmel a liberalizmus híveként nyilvántartott Rongét, ezért onnan távoznia kellett.⁴ Majdnem bizonyosra vehető, hogy Rongé az Oszmán Birodalomba a Rusze-Várna vasútvonal megépítésére érkező Hirsch társaságában érkezett bolgár földre, s kezdte el tanári pályafutását 1869-ben Sumenben, ahol rajzot, mértant és testnevelést tanított. Sumeni tartózkodása több szempontból is említést érdemel. E városban ő vezette be elsőként Bulgáriában az addig teljesen ismeretlen szertornát a maga készítette tornaszereken. A szertorna mellé még az úszást is beiktatta testnevelési programjába. Tanítványaival ünnepnapokon versenyeket szervezett, e versenyeket úgy tartják számon, mint az első nyilvános sportbemutatókat a múlt század Bulgáriájában. Az ünnepnapokon a templomból hazai gyekvő sumeniek ámulva nézték a tornaversenyeket, és a szereken ügyes mutatványokat bemutató gyerekeket. Rongé bevezetett újításait tanítványai nagy lelkesedéssel fogadták, s maga Rongé is nem kis büszkeséggel vallott

ekkori tevékenységéről: "Én voltam az első, aki a felsőbbség kívánsága ellenére megszerveztem az első sportintézményt Sumenben, ahonnan különböző híres személyek kerültek ki."⁵ A kezdeti sikerek és elismerések ellenére már Sumenben megkezdődött folyamatos és állhatatos küzdelme a bolgár és török elit ellen. Mivel szenvedélyesen kereste az újat, sok üldöztetést és szenvedést kellett elviselnie. Pedig szándékai tiszták és nemesek voltak. Tanítványai emlékezete szerint Rongé férfias, fürge, makkegészséges férfi volt, télen-nyáron hideg vízben fürdött, széleskörű kultúrával rendelkezett, több idegen nyelvet ismert (francia, latin, német) és gyorsan elsajátította a bolgár nyelvet is. Távol tartotta magát a helyi hatalmasságoktól, de a tanulókhöz barátként viszonyult, és igen gyorsan felkeltette érdeklődésüket a torna, az úszás és a turizmus iránt. Bár iskolaigazgatója bizalmát elnyerte Sumenbe,⁶ mégis négy évi tartózkodás után odahagyta a várost s elindult Magyarországra, hogy előbb a pesti, majd a bécsi egyetemen felsőfokú tanulmányokat folytasson. (Abban az időben Bulgáriában nem volt egyetlen egy felsőfokú végzettségű tanár sem.) Őt szemesztert hallgatott végig a két egyetemen, vizsgáit nem tette le, mert a tanári működéshez Bulgáriában ez nem volt követelmény.

Az egyetemi kurzus utáni néhány évről nincsenek megbízható adataink Rongé tevékenységéről. A már idézett könyvében (VARDA...) is csak egy rövid utalással találkozunk, miszerint Bulgáriába való visszatéréseig (1879) utazgatott, de itt sem idézett konkrét országokat és dátumokat.

Rongé újból – az immár felszabadult Bulgáriában – 1879. június 28-tól 1880. szeptember 1-ig működött a gabrovói gimnáziumban mint a latin nyelv és a testnevelés kinevezett tanára.⁷ Gabrovóban a testnevelés tanításának megalapozásához már külföldről szerezte be a tornaszereket, éspedig lovat, korlátot, gyűrűt és a rúdugráshoz szükséges kellékeket.⁸ Tanítványait itt is magával ragadta lelkesedésével, személyes példájával és – ekkor még mindig – halhatatlan életkedvével, hisz ő a legfelkészültebb testnevelő tanár egész Bulgáriában.⁹

1880. szeptember elsején Rongét Provadija városába nevezték ki tanárnak, ahol 1882 közepéig maradt. Ebben az időben – tapasztalatai birtokában – élesen kritizálta az elmaradott iskolarendszert, s elítélő véleménye mellett – erre gyakorlati ténykedése a bizonyíték – folyamatosan a változtatásokért, a felemelkedésért tevékenykedett. Kritikus hangja még a fővárosig is eljutott, nem véletlenül látogatta meg és ellenőrizte őt az akkori cseh származású kulturális miniszter, Konstantin Jiracek.¹⁰ E miniszteri látogatás után, 1881. június 29-én írta meg Rongé a már említett VARDA... című könyvecskéjét, amelyet a „Bulgária, drága Anyám! Meddig fogsz még aludni?” – gondolattal vezetett be. A szerző élesen kritizálta a Kulturális Minisztérium vakságát

egy tanterv tantervi beiktatása miatt, mert ez a tanterv – Rongé szerint – teljesen figyelmen kívül hagyja a bolgár valóságot.¹¹

A VARDA-ban leírt pedagógiai gondolatai az iskola társadalomban betöltendő szerepéről ma is aktuálisak és példaértékűek. "Az iskolának – írta Rongé – a szellemi és anyagi jólét forrásává kell válnia. Az iskolában a tanulóknak olyan tudást kell elsajátítaniuk, amely hasznosítható a termelésben, felhasználható a termelőerők fejlesztésében."¹² E munkájában nagy jelentőséget tulajdonított az iskolai oktatásban a kémia, az agronómia és a technológia, mert az ipari és mezőgazdasági termelés fejlesztését ezen ismeretek hiányában nem lehet megvalósítani. Ennek érdekében, hogy Bulgáriában az iskolaügy felemelkedjen és a tanárok tekintélye növekedjen, Rongé szorgalmazta a tanárok továbbképzésének megszervezését is.

Rongé elemző művét a bolgár társadalom érdeklődéssel fogadta, s könyve tartalma, szakmai avatottsága miatt komoly visszhangot váltott ki. "...üdvözljük ezt a könyvet..., kritikusan keresi és meg is találja a fejedelemség iskoláiban uralkodó, és a fejlődést akadályozó negatív jelenségeket..."¹³ A könyv a pozitív fogadtatás ellenére sok kellemetlenséget és szenvedést okozott a szerzőnek. A megkritizált Kulturális Minisztérium vezetője – Konstantin Jiracek – Rongét állásából eltávolíttatta, aki ezután arra kényszerült, hogy az országban városról-városra vándoroljon, és új tanári állást keressen magának.

Az állástalan Rongét Szvistov polgármestere alkalmazta. Felvételével szinte egy időben Konstantin Jiracek a következőket jegyezte fel naplójában: „Szvistov polgármestere felvette Rongét tanárnak, akinek tolvaj képe van.”¹⁴ E rövid miniszteri összegzésben érzékelhető a nyílt gyűlölet Rongé iránt. Lehet, hogy a miniszter keze gyorsan elért Szvistovba...

Ez akár igaz, akár nem, tény, hogy Rongé szvistovi helyzete egyáltalán nem volt megnyugtató, ezért még a tanév közepén otthagyta a várost, visszament régi tündöklése és sikerei színhelyére, Sumenbe. Szeretett városa azonban már nem a régi, a fogadtatás sem tölti el örömmel. A csorbadszik és a papok nyíltan megvádolták, örültek nyilvánították és az ördög küldöttének bélyegezték. Rongé – tapasztalva az ellenséges atmoszférát – elhagyta a várost.

1883. februárjában az eszki dzsumajai (ma Targoviste) gimnáziumban helyezkedett el, ahol 1883 végéig működött. Rongé eszki dzsumajai tartózkodása alatt reagál a kultuszminisztérium VARDA... című írására. Ezt az elemző munkát a tárca „nyomorult pamflet”-nek minősíti, és szerzőjét „mihaszna ember”-nek titulálja. Maga a miniszter ez alkalomból a következőket jegyezte fel naplójába: "A feljegyzés Alekszander (Battenberg Sándor) fejedelemtől van szó. B.V.) fejedelemnek átadandó. A magyar,

Sumenben megkeresztelkedett zsidó, Cirill Kálmán Rongé. A fenti írása (VARDA...) az iskolaügyről egy nyomorult pamflet, Simeon, Balaskov és a város vezetése, valamint a papok és tanárok ellen szól, a nyelve virágos, a la pesti zsidó. Ez a léhűtő most tanár Eszki Dzsumájában.¹⁵ E minősítés igazságtalansága és valótlanlansága ellen szól Rongé egyik eszki dzsumajai kollégájának, Brasovszkinak a visszaemlékezése, amely szerint Rongé szerette a bolgárokat: látta rabságos életüket és segítette küzdelmeiket a szabadságért. Brasovszki véleménye szerint a kultuszminisztérium és a nép két különböző és ellentétes nézőpontból értékeli Rongé működését és tevékenységét. Eszki Dzsumájában kollégája számos mulatságot rendezett, még sárkányt is épített, amelyet – a helyiek nem kis csodálkozására – fel is bocsátottak a levegőbe. A felnőttek részére beszélgetéseket szervezett az egészségvédelemről, az általa előadott ismeretek megértéséhez illusztrációként az állatok belső szervét használta fel. A tüdőbaj megelőzésére sétákat javasolt, s az egészséges életmód kialakításához maga szolgáltatja a példát: minden reggel elment a balkáni hegyszorosozhoz, a Derventhez, a Vrana folyóban fürdött, bot segítségével átugrotta a nagyobb árkokat és szakadékokat.¹⁶

Hogy hol tartózkodott Rongé 1884-től 1886-ig, kapott-e valahol tanári állást? – erre vonatkozóan nincsenek értékelhető adataink. Az bizonyos, hogy az 1886-87-es tanévben a konstantinápolyi bolgár exarcha ajánlása alapján kinevezték őt a szaloniki bolgár gimnáziumba tanárnak, működése azonban nem volt hosszú életű: a gimnáziumon kívüli viselkedése (?) kiváltotta a török hatóságok ellenszenvét, ezért a tanév második felében leváltották.¹⁷

Szalonikiből eltávozva az 1886-87-es tanév második felében ismét a sumeni pedagógiai iskolában kezdte meg működését, de 1887. október elsején már a gabrovói iskolában találjuk, ahol 1888. szeptemberéig maradt. Gabrovóban is folytatta egészségügyi felvilágosító munkáját, s példát mutatott az őt követni szándékozóknak: mezei sétáit futással kapcsolta össze, s jeleskedett a meredek partoldalak megmászásában.

Anyagi körülményeinek rosszabbodásával 1887. május 13-án írta meg a bevezetőben említett kérvényét a kultuszminisztériumba, amelyben részletezi tevékenységét és fizetésemelésért folyamodik. Rongé kérvénye válasz nélkül maradt. A mélységesen megsebzett és megalázott magyar hosszú vándorútra indult. Hosszabb-rövidebb időre feltűnt Várnában, Ruszében, Plovdivban. Várnában a tenger közelsége újból arra inspirálja, hogy előadásokat tartson. A tengeri fürdőzés hasznosságáról, egészségügyi jelentőségéről próbálta hallgatóit meggyőzni. Ez a néhány várnai előadás a záróakkordja Rongé bulgáriai tevékenységének. A sok nélkülözés és a megszegyenítő visszautasítások sora erősen megviselte Rongé fizikai és lelkiállapotát. 1890 után elhagyta Bulgáriát és Boszniába ment, ahol rövid

ideig ugyancsak tanárként működött. Bulgáriából való távozása után, – miután minden reményét elveszítette – nemsokára öngyilkos lett.¹⁸

Rongé Kálmán életpályájának vázlatos áttekintése után bizony állapíthatjuk meg, hogy a teljes kiábrándulás és talajt vesztettség kergette őt a megváltó halálba. Tevékeny élete, jobbító szándéka, kiáltó sürgetései olyan korban és társadalmi közegben fogalmazódtak meg, amely még éretlen volt azok befogadására, megvalósítására.

Irodalom

- 1, Ронже, К. Молба до Монистерството на народното просвещение. Здраве и сила, 1906. № 7-8.
- 2, Варда или Критически разбор върху училищните работи в България. Русе, 1882.
- 3, Петров, Вю Един забравен предгеча на спорта в България. Спорт, № 1782, 11 авг. 1940.
- 4, Вж т.3.
- 5, Вж т.1.
- 6, Цонков, В. Шумен - лолка на физическото възпитание в България през XIX век. Коларовградска борба, № 73, 25 юни 1957 и № 74, 27 юни 1957.
- 7, Първи годишен отчет на Държавната мъжка Априловска гимназия в Габрово за учебната 1896/97г., Казагльк, 1897.
- 8, Уста - Генчов, Д. Габрово през първите години На освобождението ни. В Юб. сб. по отпразнуването на 50-годишнината от нървия випуск на Априловската гимназия. Габрово, 1925.
- 9, Цонков, В. Историческите заслуги на Габрово за училищното физическо възпитание в България, Балканско знаме (Габрово), № 56, 17 май 1957.
- 10, Иречек, К. Български дневник т. I, С. , 1930.
- 11, Вж т.2.
- 12, Вж т.2.
- 13, Вж т.1.
- 14, Дячкович, К. Български дневник Т. 2. С., 1935.

- 15, Бшовски, Г. Спомени за Калман Ронже. Здравс и сила, 1907. № 3-4.
- 16, Кандиларов, Г. С. Българските гимназии и основни училища в Солун, С., 1930.
- 17, Кърджиев, В. За учителя Калман Ронже, Мир (София), 1934. № 10362.